

Copiii lăsați acasă de emigranți. Studiu în județul Bihor

Floare Chișea,
Sergiu Bălțătescu
Universitatea din Oradea

Abstract. *Starting from the limits of the current research on the phenomena of Romanian parent's migration for work by leaving the children at home, we collected data from schools throughout the Bihor County, conducted a survey with people in charge of these children and performed a secondary analysis on a survey with high school students. Results show there is a clear pattern of transnational family with fathers leaving abroad in 50% of the cases. When mothers are leaving too, children are left in charge of the extended family (mostly grandparents) or even by themselves. Among the children of the migrants, those in this situation have the highest risk for school underachievement, low psychological well-being and deviant behavior. Research shows that Romanian institutions which have to deal with these cases are insufficiently trained and engaged in solving the problems that appear. An integrated effort towards identification and properly dealing with these cases would definitely increase the quality of life of children left home.*

Keywords: migration, transnational families, care, child well-being, school intervention
Cuvinte-cheie: emigrație, familie transnațională, grijă, calitatea vieții copilului, intervenția școlii

Introducere

Volumul, dinamica, diversificarea, precum și efectele migrației internaționale contemporane sunt suficiente argumente în sprijinul afirmației că omenirea a intrat în prezent într-o nouă epocă a migrațiilor (Horvath și Anghel, 2009, pp. 13-17). Într-adevăr, se poate constata, sub aspectul volumului și dinamicii migrației că, în perioada 1985-1990, populația lumii a înregistrat o creștere medie anuală de 1,7%, în timp ce creșterea medie anuală a migranților a fost de 2,6%. În prezent, aproximativ 3% din populația lumii poate fi considerată migrantă.

Explicarea fenomenului migrației este de aceea foarte complexă, îmbinând perspec-

tivele macro și mezo cu cele micro. Astfel, în ceea ce privește cauzalitatea migrației, literatura de specialitate menționează în primul rând existența unor diferențe de capitaluri, în special de salarii între țările de destinație și cele de origine, determinate de cererea și oferta de forță de muncă. Individul ia decizia de a emigra în mod rațional, prin compararea beneficiilor monetare și nonmonetare dintre țara de origine și cea de destinație (teoria economiei neoclasice). Este importantă, susține noua teorie a migrației, și sărăcia relativă a familiilor și gospodăriilor din țara de origine, care adoptă strategii de diminuare a riscurilor prin remiterile de bani din partea membrilor care au emigrat. Din perspectiva țărilor de destinație, migrația este

încurajată de existența unor piețe segmentate ale forței de muncă, al cărui sector secundar cuprinde locuri de muncă care presupun efort mare, salarii mici și imposibilitatea mobilității sociale. Neattractive pentru forța de muncă autohtonă, aceste slujbe sunt acceptate de emigranți deoarece oferă salarii mai mari decât cele pe care le-ar primi în țara de origine. Acestei structuri i se alătură și enclavele etnice (Wilson și Portes, 1980) care, odată constituite, autosusțin migrația internațională (teoria forței de muncă segmentate). Teoria dependenței și a sistemului mondial (Arango, 2000, p. 285) aduce în discuție rolul factorilor structurali în generarea migrației, subliniind aportul ei în menținerea dependențelor și a subdezvoltării regiunilor periferice în raport cu centrul. Astfel, orașele globale, centre de concentrare a puterii decizionale și economice la nivel mondial, prin cererea mare de forță de muncă la extremele ierarhiei ocupaționale (pe de o parte, de forță de muncă înalt calificată și pe de altă parte, de muncă necalificată, în condiții grele), devin destinația preferată pentru imigranții lumii a treia.

Perspectiva instituțională (Massey, 1987, p. 44) acreditează ideea că există o serie de instituții (mergând de la agenți, respectiv firme, indivizi, instituții ale statului) care intervin în procesul de migrație, indiferent de caracterul lor legal, și până la organizațiile voluntare, care se implică în acest proces, facilitându-l. Conceptul de *capital social* (Massey, 1987, p. 170) – înțeles ca relații sociale bazate pe încredere, solidaritate și reciprocitate – introduce o perspectivă dinamică asupra migrației, luând în analiză beneficiile migrației internaționale în momentul în care rețelele de migrație s-au dezvoltat, contribuind la creșterea beneficiilor prin reducerea costurilor și riscurilor asociate procesului, prin facilitarea transferurilor de capitaluri, inclusiv la creșterea probabilității de apariție viitoare a fenomenului, prin atragerea potențialilor migranți. Causalitatea cumulativă (Massey, 1987, pp. 45-49) (extensia rețelilor, distribuția resurselor, a capitalului uman, organizarea economiei în localitățile de origine, constituirea unei culturi a migrației) perpetuează migrația, care se autore-

produce fără a fi nevoie de intervenția unor factori exteriori. În fine, perspectiva sistemică (Constantinescu, 2002, p. 109) încearcă să surprindă caracterul dinamic al migrației, integrând aspectele care intervin în acest proces, atât în aria de origine, cât și de destinație, având la bază ideea că migrația internațională poate fi înțeleasă prin fluxurile de migrație, dintre un grup de țări care schimbă un număr relativ mare de migranți între ele.

Sub aspectul diversificării, se constată că procesele de migrație devin tot mai eterogene din perspectiva structurii populației participante la proces (dacă anterior migrația era dominată de bărbați, recent devine din ce în ce mai feminizată), cât și sub aspectul obiectivelor urmărite (afaceri, muncă, căsătorie, studii, pensionari care migrează pentru a-și maximiza puterea de cumpărare) și a stratificării socioprofesionale a populației angajate în migrație (la procesul de migrație participă tinerii, pensionarii, persoanele fără calificare ca și cele înalt calificate) (Miftode, 2006, p. 4).

O dimensiune importantă o reprezintă creșterea dependenței de migrație, ca și amplificarea problemelor implicate de aceasta, atât în țările de origine, cât și cele de destinație, ceea ce constituie în prezent obiect de analiză a unui însemnat număr de studii. Evident că în explicarea migrației internaționale contemporane nu pot fi omise schimbările structurale ale economiei globale și poziționarea statelor naționale față de aceste schimbări, în care „statele naționale pot fi văzute ca având o capacitate diminuată, dar totuși existentă în a genera și/sau controla migrația internațională” (Horvath și Anghel, 2009, p. 17).

Literatura internațională privind familia transnațională și efectele asupra copiilor rămași acasă

Fenomenul migrației în scop de muncă al unuia sau ambilor părinți, cu lăsarea acasă a copiilor, ca și problemele generate de acesta a fost tratat în numeroase lucrări de specia-

litate. Numeroase studii arată că acest pattern, denumit „migrație serială” sau „migrație pe bucăți” este întâlnit pretutindeni în lume (Artico, 2003; Dreby, 2010; Erel, 2009; Foner, 2009; Glasgow și Gouse-Sheese, 1994; Lutz, 2008a; Schmalzbauer, 2004; Smith, Lalonde și Johnson, 2004; Smith, 2006; Suárez-Orozco, Todorova și Louie, 2002).

În multe cazuri, fenomenul se datorează caracterului ilegal al migrației inițiale a unuia din membrii familiei. Unul sau ambii părinți trec ilegal frontiera și nu vor să-și expună copiii eventualelor repercusiuni legale, precum și rasismului din țara de primire (Ozyegin și Hondagneu-Sotelo, 2008, p. 203). De asemenea, prezența unor copii le-ar îngreuna procesul de găsimă a unui loc de muncă și a unui domiciliu. Sunt, de asemenea, motive legate de securitatea și bunăstarea copiilor. Astfel, părinții preferă să-și trimită mai departe copiii la școală pe care o frecventau (Levitt, 2001). În cazul *migrației-pendulă*, migranții estimează reîntoarcerea după un anumit timp și, prin urmare, nu văd necesitatea deplasării copiilor în țara de destinație.

Ar fi o eroare însă să explicăm comportamentul emigranților legat de copii doar prin prisma strategiilor individuale sau a diferențelor culturale, căci acest fenomen depinde de politicile de imigrare ale țărilor destinate. De exemplu, imigrarea copiilor este foarte strict reglementată în Germania sau Franța, în vreme ce politica de regularizare spaniolă, o rămășiță a trecutului colonial, dă dreptul persoanelor dependente din familia migrantului să se reunifice cu acesta (Escriva și Skinner, 2008, p. 203).

În procesul migrației seriale, copiii sunt lăsați în grija unuia din părinți, a bunicilor, mătușilor sau a altor rude, sau, ca ultimă opțiune, în îngrijire plătită (Artico, 2003). Estimările directe ale incidenței fenomenului sunt cvasiinexistente, cea mai mare parte a evaluărilor pe plan internațional fiind realizate pe baza interviurilor cu eșantioane (cele mai multe, de conveniență) de părinți emigranți sau cu rudele acestora, majoritatea întreprinse în Statele Unite. Potrivit lucrărilor cuprinse într-un volum de studii asupra

emigrării femeilor în Europa (Lutz, 2008a), între 60 și 100 la sută dintre femeile interviuate și-au lăsat copiii acasă (Escriva și Skinner, 2008; Haidinger, 2008; Hantzaroula, 2008; Lutz, 2008b; Sarti, 2008). Un anumit paradox este semnalat în studiile privind migrarea acestor femei pentru a prelua slujbe în domeniul îngrijirii copilului, abandonând sarcina de îngrijire a copiilor proprii în țara de origine, conceptualizat de Hochschild sub numele de *care drain* (Hochschild, 2008). Astfel, fenomenul copiilor rămași acasă trebuie privit în contextul mai larg al situației și strategiilor familiei transnaționale, ca și al politicilor de migrare din țările de primire. Nu mai puțin interesant este însă acest fenomen pentru sociologia și psihologia copilului, preocupate de efectele pe care le au aceste procese asupra copiilor rămași acasă.

Cea mai simplă clasificare a acestora este în efecte pozitive și efecte negative. Astfel, *efectele pozitive* sunt legate în special de posibilitățile materiale crescute ale familiilor migrante. Copiii de emigranți au, în general, o situație economică mai bună decât cea a egalilor lor non-migranți, ceea ce se pare că este legat de banii și bunurile pe care emigranții le trimit acasă (Dreby, 2007). Dacă însă capitalul financiar cu care rămâne familia migrantă poate varia, aceasta beneficiază și de un capital social creat de rețelele sociale, dezvoltate în procesul migrației. Avem de-a face, afirmă Dreby (2007) cu referire la migrația dintre Mexic și Statele Unite ale Americii, cu o cultură a migrației în cadrul familiei, aceasta devenind „o sursă crucială de capital social, care trece de la părinți la copii” (p. 1051). Nu în ultimul rând, unul din efectele benefice constă în statutul superior în comunități al familiilor migrante, care se răsfrânge pozitiv asupra copiilor.

Literatura care tratează *efectele negative* ale migrației parentale este însă cu mult mai largă, ceea ce îi face pe unii autori să fie de părere că aspectele pozitive sunt mult subevaluate în raport cu cele negative (Toth, Toth, Voicu și Ștefănescu, 2007).

Conceptualizarea efectelor migrației seriale asupra copilului este strâns legată de tema

disoluției familiei. Astfel, copiii rămași în grija unui singur părinte pot suferi abuzuri. Deși este etichetată drept „literaturizantă” ideea conform căreia copiii rămași acasă nu beneficiază de toată îngrijirea (Pottinger și Williams Brown, 2006, p. 4), în literatura de specialitate sunt menționate surse potrivit cărora acești copii nu sunt protejați și supravegheați suficient, ba chiar sunt supuși diferitelor abuzuri (Crawford-Brown și Rattray, 2001 *apud* Pottinger și Brown, 2002).

Adesea, se întâmplă ca familia să sufere procese de disoluție (prin divorț) și recompunere (prin recăsătorire), ceea ce face ca adolescenții și copiii să rămână în grija unui părinte vitreg. Părinții țin legătura cu copiii rămași acasă prin telefon, Internet și chiar vizite sporadice. Frecvența acestora din urmă este și ea condiționată de modalitățile în care se petrece emigrarea; în cazul celei ilegale, vizitele sunt aproape inexistente.

Când ambii părinți sunt plecați, copiii sunt lăsați în grija așa-zisilor „părinți-surogat”. Aceștia au, de cele mai multe ori, un efect pozitiv asupra dezvoltării copilului, oferindu-i o modalitate de canalizare a resurselor de atașament. Unii autori susțin chiar că părinții-surogat au și resurse emoționale mai mari pentru a îngriji de copil, întrucât sunt degrevați, prin contribuția părinților naturali, de necesitatea susținerii economice a copilului (Erel, 2009, p. 126; Hill-Collins, 1991). Totuși, ei contribuie semnificativ la pierderea autorității din partea părinților naturali. De asemenea, atașamentul dezvoltat față de părinții-surogat constituie un impediment în momentul reunificării familiei.

Indiferent de aranjamentul stabilit pentru ei, dar și de comportamentul părinților-surogat, copiii se simt respinși și abandonați (Glasgow și Gouse-Sheese, 1994), prezentând simptomele caracteristice pierderii persoanei iubite. Răspunsul comportamental variază între disperare (Artico, 2003) și detașare afectivă (Pottinger și Williams Brown, 2006).

Dreby (2007) remarcă în mod foarte plastic că, deși ar trebui să fie primii beneficiari ai sacrificiului părinților, copiii sunt lăsați acasă pentru a plăti, pe termen lung, prețul emoțional al separării de părinți. Într-ade-

văr, într-un studiu calitativ cu copii din America centrală, Masser (1992) identifică separarea de părinți ca fiind unul dintre principalele cauze ale dezvoltării tulburării de stres post-traumatic. Suárez-Orozco, Todorova și Louie (2002) arată că acei copii ai emigranților în Statele Unite care au fost separați de părinți înainte de a emigra la rândul lor arată niveluri mai ridicate de depresie decât cei care migrează de la început împreună cu părinții.

Smith, Lalonde și Johnson (2004, p. 116) confirmă că migrația serială are implicații negative asupra legăturii dintre părinte și copil, ca și asupra stimei de sine a copiilor emigranți. Chiar și copiii lăsați în grija prietenilor sau rudelor manifestă simptome similare (Glasgow și Gouse-Sheese, 1994; Pottinger și Williams Brown, 2006), dar această strategie este totuși în măsură să reducă din problemele inerente separării (Suárez-Orozco, Todorova și Louie, 2002). Nivelul distresului psihologic, ridicat la început, pare să scadă însă cu vârsta, sugerând un proces de adaptare (Suárez-Orozco, Bang și Kim, 2010 – în curs de apariție).

Reacția copiilor și adolescenților la ceea ce ei percep ca neglijare și abandonare este comportamentul resentimentar, chiar agresiv față de rudele în îngrijirea cărora au rămas (Glasgow și Gouse-Sheese, 1994), dar și față de părinți (Dreby, 2007; Smith, 2006). Cum declară o mamă care a stat mai multă vreme departe de copii: „Am fost mereu o străină pentru copiii [...] Acum, sigur că mi-au dus dorul... și o exprimă purtându-se urât cu mine” (Erel, 2009, pp. 124-125). În adolescență, comportamentul agresiv este manifestat și în contexte mai largi. Smith (2006) găsește că adolescenții mexicani aflați în această situație sunt adesea printre cei mai violenți membri ai bandelor de tineri.

Alături de anxietate și agresivitate, Bowlby (1975) prezice, ca efect al răspunsului nepotrivit la atașament, și faptul că tinerii vor dezvolta o lipsă de încredere în adulți. Într-adevăr, Artico (2003) relatează că a observat un asemenea fenomen la copiii lăsați acasă.

Pottinger și Williams Brown (2006) argu-

mentează că acești copii ar avea rezultate școlare mai proaste, ca efect posibil al problemelor emoționale ale separării, dar și ca urmare a pierderii concentrării, în contextul așteptării momentului emigrării. Rezultate similare citează Dreby (2007) în legătură cu elevii mexicani. Alte studii susțin însă contrariul: copiii mexicani având un emigrant în familie au note mai bune la învățătură decât ceilalți copii, aspect pe care autorii îl pun pe seama situației economice mai bune (Kandel și Kao, 2001 *apud* Dreby, 2007).

Copiii mai mari și adolescenții resimt în mod diferit efectele separării de părinți. La ei se adaugă și problemele de putere. Unii sunt obligați să devină principalii întreținători de familie. Este cert că, prin plecarea părinților, o parte din copiii mai mari sunt supuși prematur asumării unor sarcini de adult, precum cele de a manevra sume mari de bani sau de a avea grijă de frații mai mici (Pottinger și Williams Brown, 2006). Tot legate de aranjamentele pentru îngrijirea copiilor rămași acasă sunt și sentimentul de marginalizare în casa adoptivă sau situația de a fi schimbați de la o familie adoptivă la alta (Smith, Lalonde și Johnson, 2004).

Efectele condiției de „copil lăsat acasă” se prelungesc însă și în faza reunirii familiei. Astfel, copiii și adolescenții trebuie să se adapteze unor părinți pe care abia îi cunosc sau, în cazul disoluției și reîntregirii familiei, unui tată-vitreg și a unor frați vitregi (Glasgow și Gouse-Sheese, 1994). Chiar și în situațiile în care rămân aceiași părinți, adolescenții le reproșează părinților că nu au asistat la procesul lor de maturizare și că îi tratează ca pe niște copii (Artico, 2003). În general, așteptările diferite ale părinților și copiilor în această privință creează mari probleme de autoritate și de comunicare, greu surmontabile.

Efectele de acest tip sunt întărite și de faptul că copiii trebuie acum să treacă și peste trauma provocată de pierderea părinților-surogat, de care se despart prin plecare (Glasgow și Gouse-Sheese, 1994). Copiilor le este greu să le vorbească părinților naturali despre tristețea pricinuită de această pierdere, temându-se că aceștia o vor interpreta

ca pe o lipsă de recunoștință.

Traumele suferite și problemele de atașament pot avea însă, după cum prezice Bowlby (1973), repercusiuni de lungă durată asupra ajustării psihologice a copiilor implicați (Pottinger și Williams Brown, 2006). Numărul studiilor privind efectele pe termen lung este aproape nul (Suárez-Orozco, Bang și Kim, 2010 – în curs de apariție).

De altfel, după cum observă autoarea mai sus citată, întreaga literatură în acest domeniu are numeroase carențe. Cea mai mare parte din cercetări sunt calitative și implică o singură țară. De asemenea, în cadrul lor sunt intervievate mai mult mame, tineri sau adolescenți, ajunși în țările de destinație. Mai mult, literatura clinică este centrată în special pe familiile disfuncționale și care au nevoie de tratament, fiind în pericol de a exagera efectele negative ale separării.

Literatura românească asupra copiilor rămași acasă

Tema și abordarea oficială

În România, tema a început să fie abordată ca o reacție la situațiile extreme semnalate de presă privind cazurile de copii aflați în dificultate din această cauză. Începând mai ales cu 2006 au fost semnalate cazuri de neglijare și abuz din partea adulților cărora le-au fost încredințați, dar cele mai dure roase situații au fost cele ale sinuciderilor copiilor (vezi de exemplu Dănăilă, 2006; Radu și Craciun, 2007). Un articol recent estima numărul victimelor actelor de suicid la douăsprezece (Anghel, 2010).

Ca reacție oficială a fost emis Ordinul nr. 219 din 15 iunie 2006, privind activitățile de identificare, intervenție și monitorizare a copiilor care sunt lipsiți de îngrijirea părinților pe perioada în care aceștia se află la muncă în străinătate. Acesta cerea ca în termen de trei luni de la data publicării, „serviciile publice de asistență socială [...] persoanele cu atribuții de asistență socială din aparatul propriu al consiliilor locale comunale, precum și direcțiile generale de asistență socială și protecția copilului de la nivelul sectoarelor municipiului București” să identifice și să

monitorizeze situația acestor categorii de copii. Mai mult, ordinul stipula obligația persoanelor care au copii minori în îngrijire și doreau obținerea unui contract de muncă în străinătate de a notifica autorităților intenția de a pleca la muncă în străinătate, comunicând persoana în întreținerea și îngrijirea căreia vor rămâne copiii (ANPDC România, 2006; Guvernul României, 2006). Pe baza datelor culese, Autoritatea Națională pentru Protecția Copilului estima, în anul 2007, un număr de 82.464 de copii, cu vârste cuprinse între 0-18 ani, provenind din 56.202 familii, care au cel puțin un membru plecat în străinătate (ANPDC România, 2007). Studiile ulterioare, la nivel național au arătat însă că cifrele oficiale sunt în mod evident subevaluate, în principal pentru că puțini părinți își declarau plecarea în străinătate (Toth, Toth, Voicu și Ștefănescu, 2007; UNICEF România, 2008).

În ceea ce privește intervențiile, studiile românești menționează faptul că, deși legislația românească (Guvernul României, 2006) conține prevederi exprese referitoare la rolul serviciile publice de asistență socială, organizate la nivelul municipiilor și orașelor privind activitățile de identificare, intervenție și monitorizare a cazurilor de copii ai căror părinți sunt plecați în străinătate, aceste organisme nu se implică suficient în cunoașterea fenomenului și în prevenirea unor situații disfuncționale care ar putea apărea (Chipea și Iacob, 2010, pp. 161-162).

Societatea civilă și comunitatea academică au răspuns la rândul lor acestei situații alarmante prin realizarea mai multor studii calitative și cantitative de amploare (Asociația Alternative Sociale, 2006; Marica, 2009; Toth, Toth, Voicu și Ștefănescu, 2007; UNICEF România, 2008), dar și a unor instrumente de intervenție: cursuri, manuale (Alexandrescu, Munteanu și Tudor, 2007; Luca, Pasaru și Foca, 2009). Recent, au fost publicate mai multe sinteze teoretice și studii locale sau centrate asupra unor aspecte specifice ale situației copiilor lăsați acasă (Bernáth, 2008; Chipea și Iacob, 2010; Dindelegan, Roman și Secui, 2010; Luca, Karacsony, Lăcustă și Gulei, 2010; Marica, 2009).

Sinteza cercetărilor românești

Sintetizând literatura românească în domeniu, putem spune că ea reproduce în mare rezultatele literaturii internaționale, cu specificul situației din această țară. Totuși, studiile sunt uneori contradictorii și reflectă efecte de selecție. De exemplu, în ceea ce privește caracteristicile sociodemografice ale părinților, a fost estimat că majoritatea au vârste cuprinse între 30 și 39 de ani (UNICEF România, 2008, p. 8), respectiv între 25 și 45 ani (Asociația Alternative Sociale, 2006). Cifrele pot fi însă alterate de efectul de selecție, dat fiind că estimarea s-a făcut doar pe baza interviurilor cu elevii din ciclul secundar și liceu. Practic, se cunoaște foarte puțin despre situația copiilor sub zece ani, cu unul sau doi părinți în străinătate. În ceea ce privește sexul părinților plecați în străinătate, estimarea fundației Soros (Toth, Toth, Voicu și Ștefănescu, 2007) dă ca majoritari tații, în vreme ce dintr-un studiu realizat în județul Iași reiese că cel mai mult ar fi plecate mamele elevilor (Asociația Alternative Sociale, 2006). Desigur, patternurile migrației se pot modifica în timp și este posibil să difere în funcție de județul-sursă.

Motivele plecării părinților au fost estimate indirect, prin interviuri cu experți sau cu copii rămași acasă, predominante fiind cele economice, deși ipoteza plecării în străinătate ca soluție la sărăcie trebuie nuanțată întrucât familia trebuie să treacă peste un anumit prag al venitului pentru a avea resurse să migreze (Asociația Alternative Sociale, 2006). În multe cazuri însă specialiștii estimează că avem de-a face și cu plecarea ca o soluție la conflictele familiale, motivul economic făcând parte din vocabularul folosit în acest caz. Separarea părinților însă atenuează rareori conflictele familiale: în general este un prim pas către disoluția acesteia. Aceasta are implicații asupra modelării cauzalității efectelor negative: în multe cazuri trebuie luate în calcul problemele cumulate, generate de degradarea anterioară a relațiilor din familie. În majoritatea cazurilor, copiii nu sunt consultați în legătură cu decizia de a pleca (UNICEF România, 2008).

Este necesar să fie tratate în mod diferențiat cazurile în care sunt plecați ambii părinți sau este plecată doar mama, aceste cazuri fiind cele mai vulnerabile. Conform estimărilor fundației SOROS, 34% (prin extrapolare, la nivelul țării, aproximativ 12.000) din copiii cu ambii părinți plecați în străinătate trăiesc în grija altor persoane cel puțin doi ani, iar 54% (respectiv 19.000) de mai puțin de un an (Toth, Toth, Voicu și Ștefănescu, 2007). Cei mai mulți din acești copii rămân în grija familiei extinse, în special a bunicilor (UNICEF România, 2008), dar este de remarcat că și în cazul plecării mamei, doar 54% din copii rămân în grija tatălui, copiii rămânând în grija bunicilor sau a altor rude și prieteni (Toth, Toth, Voicu și Ștefănescu, 2007).

Un aranjament special este acela în care copiii sunt lăsați în grija fraților/surorilor, mai ales în mediul urban, unde situația ca familia extinsă să locuiască în același cămin este mai puțin frecventă. În Iași, studiul arată că e vorba de aproximativ 16% din cazuri, ceea ce implică o supraîncărcare cu sarcini și suprasolicitare de rol a acestora (Asociația Alternative Sociale, 2006).

Pe lângă efectul disoluției familiei, migrația părinților conduce la redefinirea relațiilor de rudenie, în sensul că există riscul ca tinerii să nu se raporteze la părinții biologici ca la adevărații părinți. Rămânând în grija altor persoane, de regulă a bunicilor, aceștia se atașează de persoanele respective, pe care le consideră adevărați părinți, adresându-li-se frecvent cu apelativele de „tată” sau „mamă” (Toth, 2007, p. 6).

În lipsa controlului parental adecvat, copiii din această categorie sunt expuși într-o mai mare măsură influenței grupului de prieteni, care favorizează angajarea lor în comportamente deviate, de tipul consumului de substanțe interzise, lipsa de acasă pe timpul nopții sau chiar alte comportamente mai grave, care vor influența evoluția viitoare a personalității lor. Pe de altă parte, copiii din această categorie sunt expuși într-o mai mare măsură abuzurilor din partea persoanelor cărora le sunt încredințați sau a altor persoane: abuzuri care pot duce la exploatare

prin muncă, exploatare sexuală sau la debutul precoce al vieții sexuale (Luca, Pascaru și Foca, 2009).

Dintre efectele psihologice, studiile românești pun în evidență depresia (Toth, Toth, Voicu și Ștefănescu, 2007), sentimentul singurătății, o mai scăzută stimă de sine (Dindelegan, Roman și Secui, 2010) și o mai scăzută satisfacție față de viață (Bălătescu, 2008), care sunt mai frecvente în rândul copiilor care au ambii părinți, sau doar mama, în străinătate. Sentimentul lipsei de afecțiune din partea părintelui plecat (Asociația Alternative Sociale, 2006) îi afectează cel mai mult pe copii, generând o traumă a căror efecte transpar în sinuciderile raportate.

Problemele școlare ale copiilor se asociază cu durata absenței părinților (Asociația Alternative Sociale, 2006). Deși – lucru deosebit de îngrijorător – comportamentul copiilor cu ambii părinți plecați sau doar cu mama plecată este similar cu al celor proveniți din familiile care au trecut prin experiența divorțului sau a decesului unuia din părinți, profilul rezultatelor școlare nu diferă foarte puternic de cel al celorlalți copii (Toth, Toth, Voicu și Ștefănescu, 2007). De altfel, unele studii nu pun în evidență nicio diferență semnificativă față de ceilalți copii (Hatos, 2008).

Deși, potrivit cercetărilor românești, nu trebuie să dramatizăm efectele migrației părinților asupra copiilor rămași acasă (Toth, Toth, Voicu și Ștefănescu, 2007), comunitatea, școala și alți factori cu atribuții de socializare trebuie să considere această categorie de copii ca una cu risc sporit de excluziune socială și să acționeze în consecință.

Studiile realizate în România cu privire la această tematică prezintă limite evidente:

- lipsa interviurilor cu părinții, în țara de destinație. Un studiu de acest gen a fost realizat de Grupul românesc pentru studiul valorilor sociale (2008), dar rezultatele nu au fost discutate din această perspectivă;
- lipsa unor verigi intermediare de verificare a informației culese, între nivelul general (date culese de guvern prin responsabilitățile direcțiilor de asistență socială) și cel individual (informații culese

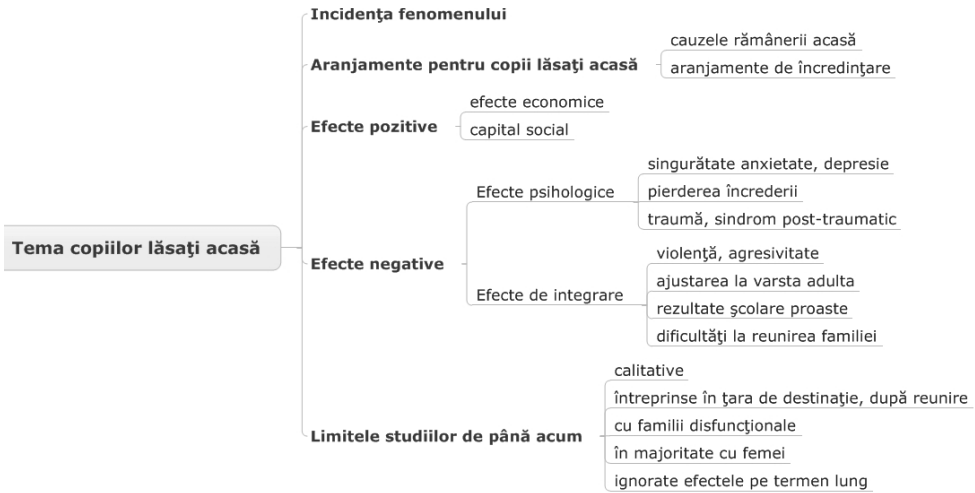

Figura 2. O sinteză a tematicii copiilor lăsați acasă de emigranți

pe eșantioane de elevi). Astfel de verigi le-ar putea constitui școlile, care colectează numeroase informații relevante cu privire la copii;

- lipsa studiilor pe arii geografice. Deși recent au fost publicate unele studii locale, totuși patternurile de migrație pot varia de la o regiune geografică la alta, ceea ce duce la rezultate contradictorii. Este bine, de aceea, ca publicul, specialiștii și decidenții să aibă la dispoziție studii specifice pe diferite arii geografice.

Lucrarea noastră încearcă să răspundă cel puțin unei părți din limitele menționate, abordând caracteristicile migrației într-o zonă geografică specifică, întregind datele culese prin anchete asupra copiilor și aparținătorilor prin informații furnizate de la nivelurile intermediare (prin intermediul unităților școlare).

Studiu asupra copiilor lăsați acasă de emigranți în județul Bihor

Deși fenomenele cele mai îngrijorătoare cu privire la efectele migrației asupra copiilor rămași acasă au fost semnalate în Moldova, cel mai larg studiu românesc realizat până acum pare să sugereze ponderea cea mai

mare din totalul incidenței fenomenului este în zona de Vest a României (Banat, Crișana, Maramureș), unde trăiesc cei mai mulți copii ai căror părinți au emigrat în scop de muncă (27% din total) față de Moldova cu 25% (Toth, 2007).

Situația prezentată de Direcția Generală de Asistență Socială și Protecția Copilului Bihor, realizată pe baza raportărilor primăriile din județ, atestă că în anul 2008, până în trimestrul IV, numărul copiilor (categoria de vârstă 0-18 ani) cu părinți emigranți, este de 634 în trimestrul I, 563 în trimestrul II și 777 în trimestrul III, ceea ce indică o medie de 658 de copii. Pe baza studiilor naționale, estimăm că numărul copiilor din această categorie este mult mai mare. Într-un studiu anterior realizat în județul Bihor, am arătat că discrepanța se datorează a trei categorii principale de factori:

- lipsa de personal calificat în primării. În 2008, din totalul de 108 posturi prevăzute în organigrama celor 101 de primării, doar 88 erau ocupate. Din totalul posturilor, doar 39 erau ocupate de asistenți sociali calificați, cu studii superioare de asistență socială, majoritatea lucrând la Administrația Social Comunitară Oradea (ASCO). Mai mult, 41 dintre posturi erau ocupate de persoane cu studii medii, deși

există suficiente resurse de muncă de specialitate în comunități;

- absența practicii monitorizării familiilor, prin vizite regulate ale asistenților sociali;
- inconsecvențe în raportarea datelor din partea primăriilor, manifestată și cu alte ocazii (Chișea și Iacob, 2010).

În plus, nu poate fi neglijată nici subraportarea de către părinți a cazurilor (care se datorează neglijenței, temerilor legate de eventualele repercusiuni legate, sau pur și simplu faptului că părinții nu înțeleg rostul acestui demers) deși prevederile legale stipulează clar această obligație (ANPDC România, 2006).

Am ales județul Bihor pentru realizarea unui studiu care să combine mai multe abordări, focalizate pe culegerea de date din surse intermediare între cele oficiale și cele pe eșantioane, vizând analiza rapoartelor pe această temă oferite de școli și interviuri cu aparținătorii, pentru a elucida unele aspecte puțin discutate sau care au dat rezultate contradictorii în studiile de specialitate.

Obiectivele cercetării au fost:

- estimarea incidenței fenomenului și structurii acestuia pe categorii socioprofesionale și medii de rezidență;
- conturarea profilului familiilor din care provin emigranții;
- determinarea impactului absenței părinților plecați la muncă în străinătate asupra copiilor rămași în țară;

Am încercat să realizăm aceste obiective prin trei activități de cercetare.

1. *Situația copiilor lăsați acasă.*

Rapoartele unităților școlare

Dacă, așa cum arată studiile, autoritățile românești cu însărcinări în domeniu subraportează numărul copiilor lăsați acasă, în vreme ce, din cauze obiective, provenite din limitările metodei, anchetele directe realizate pe eșantioane de elevi dau date imperfecte (de exemplu, prin neincluderea copiilor ab-

senți de la școală în timpul anchetelor sau pentru că nu se pot aplica copiilor mai mici de ciclul secundar), o abordare foarte utilă ni s-a părut una intermediară, în care datele sunt culese la nivel de unitate de învățământ.

Școlile cunosc mai bine situația copiilor și raportările pe care le fac nu depind, ca în cazul celor ale Direcțiilor de Asistență Socială, de modul cum răspund părinții la cerințele de a informa autoritățile de plecarea lor. Pe lângă raportarea pe care o face copilul, informațiile sunt culese prin intermediul dirigintelui, care are rolul de informator bine informat și care – se presupune – prin interacțiunea cu părinții, copiii și cu persoanele în grijă cărora au rămas copii ajunge să cunoască suficient situația din familiile acestora. În unele unități de învățământ, situația acestor copii este monitorizată direct și de psiholog sau consilier, care au atribuții directe în acest sens. În plus, cuprinderea în învățământul primar și secundar, mai ales, este, teoretic, ridicată, iar în cazurile de absentism, se presupune că diriginții au informații despre situația copiilor.

Metodologia

Cercetarea s-a bazat pe analiza documentelor oferite de Inspectoratul Școlar Județean Bihor, prin intermediul cărora am surprins date de ordin cantitativ privind dimensiunile fenomenului și unele caracteristici ale copiilor și familiilor acestora. Datele au fost colectate de specialiști din cadrul Inspectoratului Școlar Județean Bihor¹, pe baza unor chestionare care au reprodus anexele standard solicitate de autoritățile cu rol de identificare și monitorizare a acestei categorii de copii. Studiul a fost realizat în luna august 2008 și a vizat toate unitățile școlare existente în anul școlar 2007-2008. Din totalul de 212 unități școlare cu personalitate juridică, au răspuns furnizând date complete numai 92, dintre care 46 din comune, 36 din Oradea și 10 din orașele mici. Pe ansamblu, unitățile școlare respondente reprezintă 50% din efectivele școlare ale județului.

Tabelul 1. Cuprinderea elevilor în unitățile incluse în studiu, comparativ cu întreg județul

	În unitățile școlare incluse în studiu	În județul Bihor	Procent
Totalul elevilor din învățământul preșcolar	6.226	19.250	32%
Totalul elevilor din învățământul școlar	45.837	84.073	55%
TOTAL	52.063	92.946	50%

Nu avem motive de a presupune că există o asociere statistică între faptul că unitatea școlară a răspuns sau nu la solicitarea formulată de inspectorat și numărul copiilor emigranților din unitatea școlară respectivă. Totuși, reprezentativitatea eșantionului este știrbită de faptul că unele categorii de unități școlare sunt subreprezentate (de exemplu, grădinițele din Oradea).

Pentru fiecare unitate școlară au fost înregistrate numărul de elevi lăsați acasă în funcție de sex, ciclul de învățământ (preșcolar, primar, gimnazial sau liceal), părintele plecat (mama, tata sau amândoi), persoana în grija căruia a rămas (mama, tata, bunici, frați, mătuși/unchi, singuri, alte aranjamente). Au mai fost culese date privind problemele generate de acești elevi, ca și în legătură cu

măsurile întreprinse de școală, în această privință. Unitatea de înregistrare pentru lista de probleme a fost însă școala, ceea ce face ca posibilitățile de analiză a acestor date să fie mai degrabă limitate.

O parte din datele acestui studiu au fost raportate anterior de Chișeș și Iacob (2010). Prezentăm aici rezultatul unei reanalizări sistematice a datelor.

Rezultate

În total, un număr de 2.112 copii au fost raportați de unitățile școlare ca având unul sau ambii părinți plecați în străinătate. Distribuția pe sexe (1.058 de fete și 1.054 de băieți) este sensibil egală, atât pe total cât și pe mediile de rezidență.

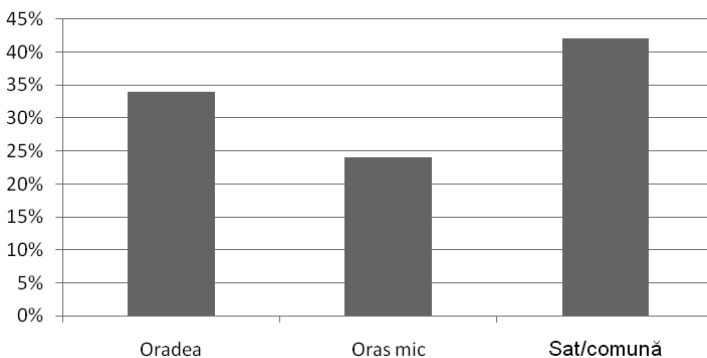

Figura 3. Distribuția pe medii de rezidență a copiilor cu unul sau doi dintre părinți plecați în străinătate.

Având în vedere că școlile incluse în studiu cuprind aproximativ 50% din totalul elevilor, o simplă extrapolare arată că la nivelul județului Bihor există peste 4.200 de

în considerare că înscrierea în grădinițe este redusă (mai ales în mediul rural), și oricum ea începe de la vârste de peste 3 ani, dar și că cuprinderea tinerilor în învățământul liceal

mai mare, probabil depășind 5.000, ceea ce înseamnă de peste șase ori mai mult decât evaluarea Direcției de Asistență Socială și Protecția Copilului Bihor.

Ponderea cea mai ridicată o au copiii din mediul urban (58,3%), o tendință constatată, pentru zona de vest a României și de Sondajul Gallup (Toth, 2007, p. 8). Acest rezultat este însă înșelător, putând fi un efect al faptului că cea mai mare populație școlară este distribuită în mediul urban. În fapt, când

calculăm pe fiecare mediu de rezidență procentul elevilor din unitățile de învățământ cu părinți plecați în străinătate, obținem un rezultat opus: proporția acestor copii este relativ mai redusă în mediul urban (3,9% comparativ cu 4,4% în rural). Totuși, inegalitățile în privința mediului urban sunt remarcabile, așa cum o arată tabelul 2, procentul cel mai mare regăsindu-se în orașe mici (5,9%), iar cel mai mic, în municipiul Oradea (3,1%).

Tabelul 2. Numărul de elevi cu părinți imigranți și proporția raportate de cele 92 de unități școlare

	Elevi	Procent raportat la totalul elevilor din instituțiile școlare participante
Oradea	718	3,1%
Oraș mic	513	5,9%
Sat/comună	881	4,4%
Total	2.112	4,1%

Putem trage de aici concluzia că fenomenul migrației temporare în scop de muncă cu lăsarea acasă a copiilor este întâlnit, în Bihor, mai ales în mediul rural sau în urbanul mic, unde se întâlnește și cel mai scăzut nivel mediu de trai. Nu avem date despre procentul general al migranților din Bihor în funcție de mediul de rezidență. Un studiu național estima că emigranții români ar proveni jumătate din mediul rural și jumătate din cel urban, dar locuitorii din satele și comunele zonei Crișana-Maramureș își exprimau într-o proporție mai mare intenția de a emigra decât cei din orașe (Sandu, 2006, pp. 31-32).

Alături de reprezentativitatea limitată a eșantionului (prin subreprezentarea nivelului preșcolar), trebuie însă luat în considerare faptul că o parte din populația școlară din rural și chiar din orașele mici învață în Oradea. Considerând, de asemenea, că este mai puțin plauzibil ca elevii din rural ai căror părinți sunt plecați în străinătate să fie trimiși să studieze în Oradea, putem presupune că diferențele între medii de rezidență sunt ceva mai mici decât o arată datele noastre.

Când analizăm procentul copiilor aflați în astfel de situație în funcție de unitatea școlară, observăm că niveluri mult peste medie le înregistrează unele școli din mediul rural (de exemplu Măgești, Popești, Sîrbi, Bogeii, Păgaia), dar și din orașe orașele mici (Beiuș, Ștei, Marghita, Aleșd), ceea ce este în concordanță cu datele despre distribuția pe medii de rezidență. Ar fi de recomandat ca în școli cu o incidență foarte mare a fenomenului (precum Măgești, unde procentul copiilor lăsați acasă este de 24%) să se realizeze separat studii de caz.

Distribuția în funcție de nivelul de școlaritate

Pe ansamblul județului, cei mai mulți copii cu părinți plecați sunt cuprinși în învățământul gimnazial, urmați de cei din liceu și din învățământul primar, învățământul preșcolar situându-se, la mare distanță, pe ultimul loc. Rezultatele sunt însă mai degrabă proporționale cu efectele de elevi pe fiecare nivel de învățământ, astfel încât nu putem trage concluzii valide asupra interacțiunii dintre variabilele tip de localitate și

Tabelul 3. Numărul total de cazuri de copii cu părinți emigranți, în funcție de nivel de școlarizare și mediu de rezidență

	Oradea	Oraș mic	Sat/comună	TOTAL
Preșcolar	6	36	104	146
Primar	128	98	334	560
Gimnazial	226	112	391	729
Liceal	358	267	52	677
TOTAL	718	513	881	2.112

niveluri școlare. Pe orașe, remarcăm numărul mic de cazuri în care sunt implicați copii de grădiniță, ceea ce iarăși este proporțional cu distribuția eșantionului. Remarcăm, de asemenea, numărul mare de elevi din liceu în mediul urban.

Când raportăm aceste rezultate la numărul de elevi din unitățile incluse în studiu, obținem o incidență mai mică a fenomenului la elevii cuprinși în învățământul preșcolar, ceea ce ar indica faptul că părinții cu copii

mici sunt mai reticenți în a pleca. Totuși, trebuie avut în vedere că problemele de cuplu, care de multe ori preced decizia imigrării, se manifestă mai acut la cele cu copii mai mari. De asemenea, dat fiind că numai grupa pregătitoare este obligatorie, este posibil ca o parte din copii cu părinții plecați în străinătate să nu frecventeze grădinițele sau, într-un număr mic de cazuri, mamele să ia copiii cu ele în țările de destinație.

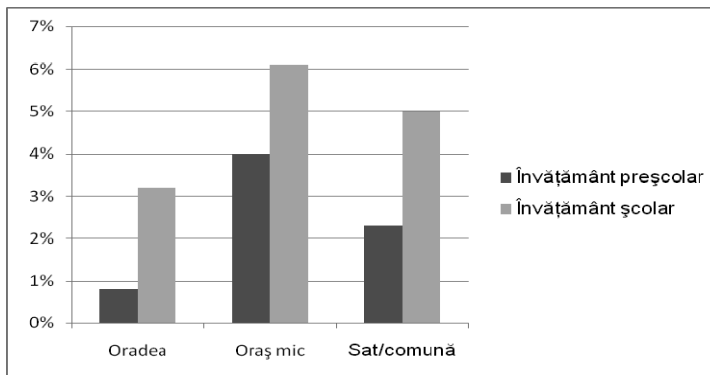

Figura 4. Procentul estimat al elevilor cu părinți plecați în străinătate, raportat la numărul de elevi din unitatea școlară, în funcție de nivelul de învățământ și de mediul de rezidență

Care dintre părinți pleacă la muncă în străinătate

În cele mai multe cazuri, cei care migrează în scop de muncă sunt tații (49,1%), urmați de mame (26,8%), 24,1% din copii cu părinți emigranți având ambii părinți plecați. Pe baza acestor date se poate realiza estimarea

numărului de copii aflați în această situație la nivelul întregului județ, la aproape 1.200, ei fiind grupul cu cel mai mare risc din punct de vedere al efectelor negative.

Testele statistice indică o distribuție inegală în funcție de mediul de rezidență ($\chi^2 = 32,3$, ceea ce corespunde unei probabilități mai mari de 99,99% ca ipoteza de nul să fie

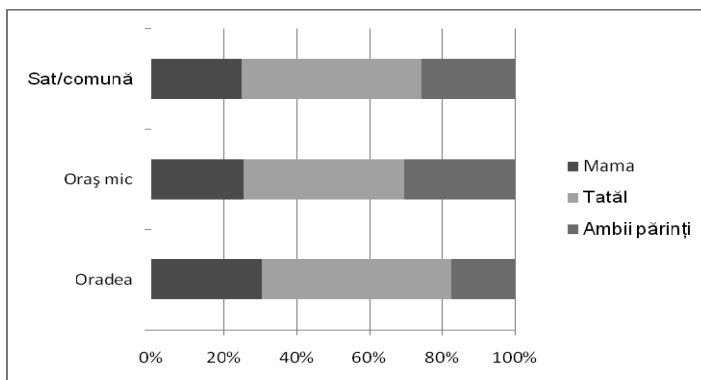

Figura 5. Identitatea părinților plecați (procent din totalul cazurilor, în funcție de medii de rezidență)

infirmită), cu cel mai mare procent al mamei plecate în Oradea (30%) și cel mai mare procent al ambilor părinți plecați, în cazul elevilor care învață în orașele mici (30,6%).

Din nou, orașele mici nu numai că acumulează cel mai mare procent de părinți plecați, dar înregistrează și forma care creează

cele mai multe probleme – când ambii părinți sunt plecați, 1,8 % din totalul elevilor care învață în aceste localități fiind în această situație. La polul opus din acest punct de vedere este municipiul Oradea, unde numai 0,5% din totalul elevilor au ambii părinți plecați.

Tabelul 4. Identitatea părinților plecați (procent din totalul elevilor din unitatea de învățământ), în funcție de mediile de rezidență

	Oradea	Oraș mic	Sat/comună	Total
Mama	0,9%	1,5%	1,1%	1,1%
Tatăl	1,6%	2,6%	2,2%	2,0%
Ambii părinți	0,5%	1,8%	1,1%	1,0%
Total	3,1%	5,9%	4,4%	4,1%

Aranjamente de încredințare a copiilor

În aproape toate cazurile în care mama rămâne acasă, copiii rămân în grija acesteia, care le va asigura protecția și afecțiunea necesară, reducând la minimum consecințele negative ale plecării tatălui. Acest aranjament se întâlnește în 47,8% din cazuri.

În schimb, după cum au arătat-o și alte studii, nu toți tații își asumă răspunderea de a-și întreține copii în cazul imigrării mamei, ponderea celor care rămân cu copiii (16%) fiind mai redusă decât procentul celor care rămân acasă (24%). Faptul că o parte impor-

tantă din activitatea de îngrijire este transferată bunicilor (27,3%), mătușilor și unchilor (3,6%) constituie o dovadă că, în ciuda transformărilor prin care a trecut, familia lărgită din România continuă să-și exercite rolul tradițional. Pe de altă parte, când tatăl nu-și asumă îngrijirea copilului în absența mamei, în majoritatea cazurilor avem de-a face cu o familie în curs de disoluție.

Sub 1% dintre copiii cu părinți plecați la muncă în străinătate sunt lăsați singuri și 2,9% în grija fraților și surorilor. Prin extrapolare, estimăm că la nivelul județului aproape

200 de copii sunt în această situație. Examinând unitățile școlare care au raportat astfel de cazuri, observăm că ele sunt, în marea majoritate, licee din mediul urban: cum era de așteptat, copiii din clasele mai mari sunt lăsați singuri acasă. Cu frații, în schimb, se semnalează că rămân în mai mare măsură elevi din mediul rural. Nu este specificată însă vârsta acestor frați, dar probabil că este vorba de vârsta majoră. Probabil aranjamentele din rural includ în aceste cazuri și o supraveghere mai atentă din partea familiei extinse și a rudelor. Interesant, unitățile în care sunt raportate cazuri în care copiii școlari sunt lăsați în grija fraților raportează și cele mai multe probleme școlare, precum rezultate slabe la învățătură și absentism.

Probleme rezultate și metode de intervenție realizate

În peste 40% din cazuri, școlile au raportat că s-au confruntat cu rezultate școlare slabe din partea cel puțin a unora dintre copiii emigranților. Este de remarcat și valoarea ridicată a tulburărilor comportamentale (de

tipul agresivității și violenței), ca și a absentismului, semnalate de 25%, respectiv de 20% din școli. Rezultatele confirmă în mare parte literatura existentă în domeniu, dar cifrele obținute trebuie tratate cu prudență, întrucât ele sunt rezultatul unei analize asupra situației raportate global de școli (care au enumerat doar problemele, fără să prezinte și numărul copiilor care le ridică), iar mărimea eșantionului de unități școlare incluse în studiu face ca erorile de estimare să fie mari.

Din totalul de 58 de unități care au raportat probleme ale copiilor de emigranți, doar 37 au menționat și modalitățile în care s-au implicat în rezolvarea acestora. În aproximativ 40% din cazuri este vorba de discuții și colaborare cu părinții sau aparținătorii și într-o proporție aproximativ egală, este vorba de consiliere. În 20% din cazuri s-a apelat și la vizite acasă. Faptul că multe școli nu au raportat măsuri întreprinse în acest sens poate semnala că nu au considerat necesar să se implice în rezolvarea unor astfel de cazuri, neasumându-și această sarcină, ceea ce în sine este destul de grav.

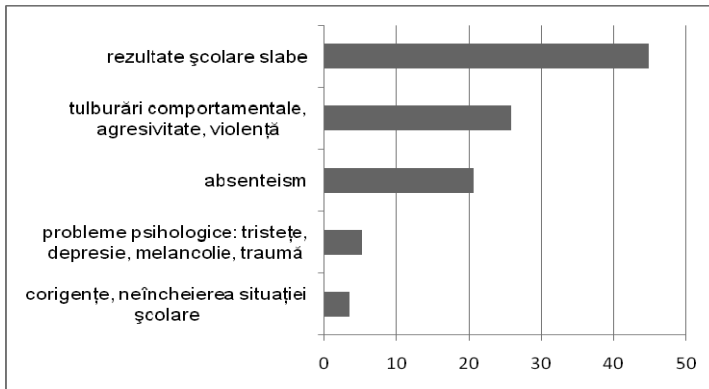

Figura 6. Probleme rezultate din plecarea părinților în străinătate. Procent din totalul rapoartelor școlilor

Concluzii și limite

Deși unitățile de învățământ nu au sarcina expresă de a monitoriza cazurile de acest tip, implicarea educatorilor, diriginților, psihologilor și consilierilor conduce la urmărirea

mai responsabilă a fenomenului, de unde și diferența foarte mare între raportările autorității și datele obținute de la școli. Trebuie avut însă în vedere că nici estimarea realizată de Inspectoratul Școlar nu este completă, întrucât la acest nivel sunt monitorizați doar

copiii de vârstă școlară și o parte din preșcolarii cuprinși în unitățile de învățământ.

Datele confirmă, în mare, că fenomenul plecării unuia din părinți este larg răspândit la nivelul județului, aproximativ 4% din copii căzând sub incidența lui, în vreme ce 1% dintre copii, care au ambii părinți plecați, prezintă și cel mai mare risc din punctul de vedere al efectelor negative. Deși din punct de vedere numeric cei mai mulți elevi cu părinții plecați provin din mediul urban, prin raportarea cazurilor la numărul elevilor care învață în unitățile de învățământ participante la studiu, rezultă că proporția cea mai mare a cazurilor este întâlnită în orașele mici, urmată de mediul rural. Aceasta pare să sugereze că în regiune avem de-a face cu migrația mai intensă a persoanelor din rural și din orașe mici. Spre deosebire de datele culese în județul Iași (Asociația Alternative Sociale, 2006), tații sunt cei care migrează cel mai mult, în aproape toate cazurile mama rămânând să aibă grijă de copii. Când mama este plecată, nu toți tații își asumă sarcina de a crește copii, un rol important având – ca și în cazul plecării ambilor părinți – familia extinsă (frați mai mari, bunici, unchi și mătuși). Un procent mic de copii rămân singuri sau în grija fraților, situație asociată cu cele mai multe probleme. Între problemele semnalate de școli se numără îndeosebi rezultatele scăzute la învățătură, agresivitatea și violența și, nu în ultimul rând, absentismul. Mai puțin de jumătate dintre unitățile de învățământ nu s-au implicat în combaterea acestor efecte, ceea ce constituie în sine o problemă. Cele care s-au implicat au acordat copiilor consiliere, au contactat membrii familiilor sau persoanele cărora le-au fost încredințate copiii, fiind menționate mai rar vizitele acasă.

2. Situația copiilor lăsați acasă.

Studiu cu aparținători

O altă modalitate de abordare a fenomenului este culegerea datelor de la persoanele în grija cărora rămân copii. Ele sunt într-o poziție privilegiată de a răspunde unor inter-

viuri, cunoscând atât situația copiilor de care se ocupă cât și cea a familiei din care provin aceștia.

Metodologia

În perioada octombrie 2008 – martie 2009 am realizat un număr de 198 de interviuri cu persoanele în grija cărora au rămas copiii cu părinții plecați în străinătate. Eșantionul este de conveniență: s-a pornit de la adrese furnizate de la Direcția Generală de Asistență Socială și Protecția Copilului Bihor, ulterior fiind lărgit prin metoda bulgărelui de zăpadă.

Interviurile au fost realizate la domiciliul aparținătorilor. Chestionarul a cuprins întrebări referitoare la situația părinților (starea civilă, cine dintre ei a emigrat, destinația, motivul, tipul emigrării), relația părintelui/părinților plecați cu copilul (cât de des l-au vizitat, comunică cu acesta, îi trimit bani), aranjamentele de îngrijire (în grija cui a rămas, dacă au fost sprijiniți de autorități) și o evaluare de către părintele-surogat a impactului plecării (cum resimte copilul plecarea, cum și-a schimbat situația la învățătură, aspirațiile familiale și educaționale).

Interviurile au fost realizate în cea mai mare proporție în mediul urban (60%), cu mame (46%), tați (14%), bunici (35%), unchi sau mătuși (4%) și alte rude (2%).

Copiii la care se face referință sunt de nivel preșcolar (10%), primar (31%), secundar (34%) și liceal (25%), în mediul urban procentul copiilor de nivel liceal fiind mai mare (30%). 56% dintre copii sunt de sex feminin. Din cauza eșantionului mic, eroarea standard la estimare este ridicată. În consecință, cifrele trebuie luate cu rezerva necesară.

Rezultate

La fel cum au arătat rapoartele școlilor, cele mai frecvente sunt situațiile în care sunt plecați tații (46%). În aproximativ un sfert din cazuri sunt plecate mamele și într-o proporție asemănătoare tații (diferențele nefiind semnificative statistic).

În peste jumătate din cazuri, părinții comunică săptămânal cu copii, iar în aproximativ un sfert din cazuri, chiar zilnic. Rămâne însă

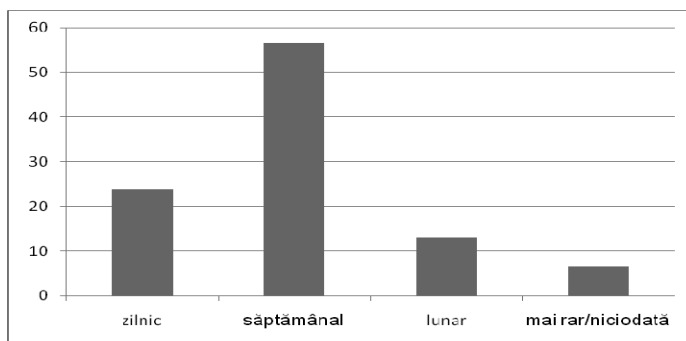

Figura 7. Distribuția frecvenței comunicării cu copii

o proporție semnificativă (20%), în cazul căreia comunicarea se realizează lunar, mai rar sau chiar niciodată. Nu au apărut diferențe semnificative ale frecvenței comunicării în funcție de care părinte este plecat.

Părinții trimit cel mai des bani acasă lunar (65%) sau trimestrial (20%). Aproximativ 10% dintre părinți trimit însă bani anual sau chiar mai rar. Cea mai mare parte dintre copii sunt vizitați anual (63%) sau semestrial (26%). În 7% din cazuri, copiii nu își văd părinții nici măcar o dată pe an. Construind tabelul de asociere între identitatea părintelui plecat și frecvența vizitării, este de reținut că vizitele anuale sunt semnificativ mai întâlnite când ambii părinți sunt plecați (reziduul

standardizat ajustat = 2,5), iar cele semestriale sunt cele mai frecvente în cazul plecării tatălui (reziduul standardizat ajustat = 2,0).

Aranjamentele de rămânere acasă identificate sunt în concordanță cu datele puse la dispoziție de școlile din județ. Astfel, când tatăl este plecat, în peste 90% din cazuri copilul rămâne în îngrijirea celuilalt părinte, în vreme ce când este plecată mama acest lucru se petrece doar în două treimi din cazuri, în rest copii fiind încredințați spre îngrijire bunicilor. Tot bunicii preiau în cea mai mare parte sarcina îngrijirii copiilor în cazul când ambii părinți sunt plecați, doar în 10% din cazuri responsabilitatea fiind transferată unchilor sau mătușilor.

Tabelul 5. Distribuția încredințării copilului în funcție de părintele plecat

Cine este plecat? Cu cine rămâne copilul?	Tata	Mama	Ambii părinți
mama	92%		
tata		66%	
bunici	8%	26%	85%
unchi sau mătuși		4%	10%
alta rude			2%
alta situație		4%	3%
TOTAL	100%	100%	100%

Membrii rămași ai familiei au primit sprijin din partea autorităților (primăriile, școala, protecția copilului) în doar 10% dintre ca-

zuri, în cea mai mare parte acolo unde tata sau ambii părinți sunt plecați, copii fiind lăsați în grija bunicilor sau mătușilor.

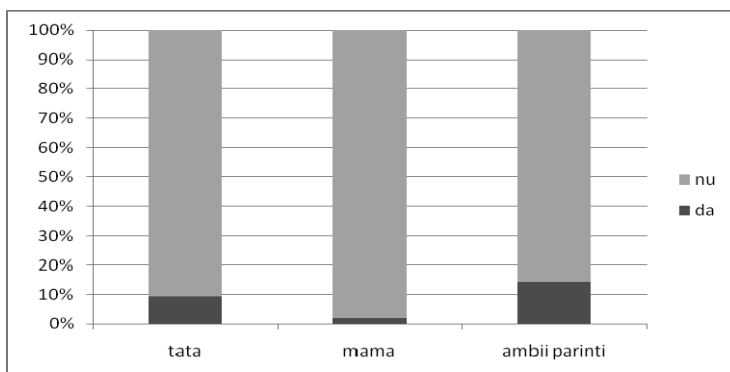

Figura 8. Proporția în care familiile au primit sprijin din partea autorităților, în funcție de părintele plecat

În ceea ce privește efectele, am urmărit în primul rând schimbările în situația la învățatură. În peste jumătate din cazuri, subiecții raportează că situația copiilor lăsați acasă este neschimbată, dar într-o treime din cazuri situația se schimbă în rău (note mai proaste, absentism, chiar abandon școlar). Din analiza comparativă a procentelor în funcție de părintele plecat reiese că de regulă după

plecarea tatălui se manifestă efecte negative mai reduse ca intensitate, ceea ce sugerează că mama este cea mai în măsură să asigure controlul și suportul parental.

În schimb, plecarea ambilor părinți (cu lăsarea în grija bunicilor) este asociată, în aproximativ jumătate din cazuri, cu schimbări negative în ceea ce privește situația școlară.

Tabelul 6. Schimbările în situația școlară în funcție de care părinte este plecat și reziduurile standardizate ajustate corespunzătoare

părinte plecat		schimbări în situația la învățatură			
		nici o schimbare	în bine	în rău	Total
tata	procent din totalul de linie	63%	16%	21%	100%
	reziduurile standardizate ajustate	2,3	0,4	-2,8	
mama	procent din totalul de linie	52%	17%	30%	100%
	reziduurile standardizate ajustate	-0,3	0,5	-0,1	
ambii părinți	procent din totalul de linie	42%	11%	47%	100%
	reziduurile standardizate ajustate	-2,2	-1,0	3,1	
Total	procent din totalul de linie	54%	15%	31%	100%

Efectele școlare negative par să se accentueze pe măsura creșterii în vârstă a copiilor, proporția lor variind de la 29%, în cazul copiilor din ciclurile primar și secundar, la 35% la elevii de liceu (diferența nefiind însă semnificativă statistic). În ciuda acestei

evidente înrăutățiri a situației școlare, doar un procent foarte mic (4% dintre elevi) nu este interesat de continuarea studiilor, conform rapoartelor aparținătorilor.

Și răspunsul comportamental la plecarea părinților variază în funcție de vârstă.

Preșcolarii sunt cei care acceptă cel mai puțin plecarea părinților (reziduul standardizat ajustat = -2,4), în vreme ce liceenii îi cauționează în cea mai mare măsură, în această privință (reziduul standardizat ajustat = 2,3). În schimb, potrivit rapoartelor aparținătorilor, copiii din ciclul primar sunt cei care răspund în cea mai mare măsură prin comportamente de revoltă și agresivitate (reziduul standardizat ajustat = 2,0).

În ceea ce privește afectele psihologice și comportamentale, aparținătorii semnaleză probleme emoționale ca sentimente intense de dor, tristețe, singurătate. De asemenea, au fost enumerate elemente de comportament deviant al copilului. Datele nu ne permit însă evaluarea cantitativă a acestor tipuri de efecte.

Concluzii și limitări

Ancheta realizată pe un eșantion de conveniență din adulții în îngrijirea cărora au rămas copiii a scos în evidență, în ceea ce privește părinții plecați și aranjamentele privind îngrijirea copiilor, o situație relativ similară datelor culese prin intermediul unităților de învățământ. Copiii care rămân cu mama au probabilitatea cea mai redusă de a dezvolta efecte negative. În schimb, în grupa cu cel mai mare risc sunt incluși copiii cu ambii părinți plecați, la jumătate dintre aceștia înrăutățindu-se situația școlară. Deși copiii mai mari par mai adaptați să suporte absența temporară a unuia sau ambilor părinți, ei par să dezvolte cel mai mult efectele comportamentale și școlare negative. La copiii din ciclul primar avem de-a face însă cu cea mai intensă traumă și chiar cu răspunsuri agresive. De remarcat și că, într-un număr mic, dar semnificativ de cazuri, părinții comunică și îi vizitează foarte rar sau deloc copiii, ceea ce este de natură să înrăutățească efectele psihologice enumerate.

Limitele studiului se leagă de eșantionul de mărime mică, având o reprezentativitate limitată. De asemenea, când părinții sau rudele sunt folosiți pentru culegerea de date despre copii, aceștia pot induce erori sistematice, interferându-și evaluările cu propriile prejudecăți sau dând răspunsuri dezirabile social (Addington-Hall și Kalra, 2001).

3. Plecarea părinților în străinătate și bunăstarea psihologică a copiilor. *Studiu în liceele din Oradea*²

Metodele de mai sus, care-și pot dovedi utilitatea în explorarea unei largi palete de efecte ale fenomenului „singur acasă”, trebuie folosite în conjuncție cu ancheta în rândul copiilor, cea mai potrivită modalitate de culegere a datelor privind variabilele de tip psiho-social. În cele ce urmează ne-a interesat să evaluăm influența exercitată asupra bunăstării psihologice a copiilor de plecarea părinților în străinătate.

Metodologie

Pentru a examina unele din efectele psihologice pe care le are plecarea părinților asupra copiilor rămași am folosit analiza secundară a datelor din ancheta proiectului CNCSIS *Adolescenții – viitorii cetățeni: Studiu longitudinal al procesului de excludere socială la adolescenții școlari* (grant CNCSIS nr. 396/2006), culese în perioada octombrie 2007 – ianuarie 2008. În total au fost culese date de la 1.811 elevi, de clasele 10-12, din 20 de unități școlare din Oradea. 48,2% dintre subiecți sunt de sex masculin, iar 51,8% de sex feminin.

Măsurile de bunăstare psihologică folosite au fost:

1. stima de sine – un subset de 6 itemi din scala de stimă de sine a lui Rosenberg (1965). Exemplu de item: „în general, pot face unele lucruri la fel de bine ca și ceilalți”. Scala sumativă este fidelă (Cronbach alfa = 0,72) și variază între 4 și 24;
2. satisfacția față de viață, ca întreg (pe o scară de la 0 la 10).

Chestionarul a inclus o scală de evenimente petrecute în ultimul an în familia adolescentului, între care doi itemi au privit plecarea mamei, respectiv a tatălui la muncă în străinătate. În afara acestor variabile, chestionarul a cuprins numeroase date factuale privind statusul socioeconomic al adolescentului, activitățile școlare și extrașcolare, relația cu părinții și controlul parental.

Rezultate

În total, 13,6% dintre elevii intervievați au avut cel puțin unul dintre părinți plecați în străinătate, ceea ce depășește cu mult estimările realizate pe baza rapoartelor unităților de învățământ, prezentate anterior. În 7,2% din cazuri a plecat tatăl, mama în 3,8% și ambii părinți în 2,4% din cazuri.

Analizând comparativ nivelurile stimei de sine și satisfacției față de viață pentru copiii imigranților și pentru restul copiilor, observăm că există diferențe semnificative statistic în minus pentru copiii care au plecată mama (în cazul stimei de sine) și pentru cei care au ambii părinți plecați (satisfacția cu viața).

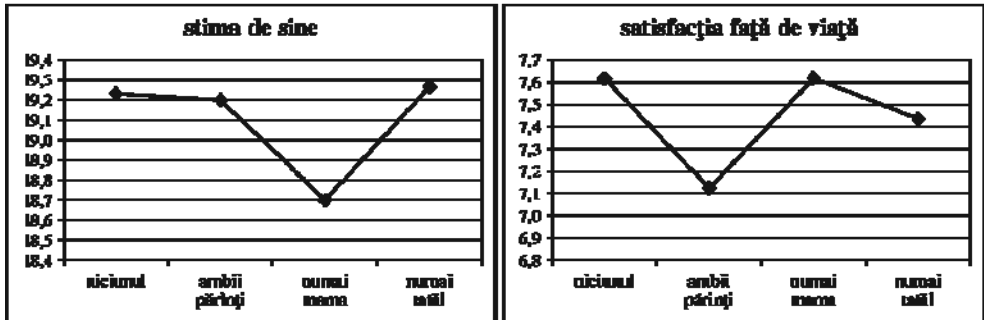

Figura 9. Nivelurile medii ale stimei de sine și satisfacției față de viață în funcție de plecarea în străinătate pentru muncă a părinților

Pentru a pune în evidență influența independentă a evenimentelor legate de migrarea în străinătate a părinților pentru muncă am

realizat două regresii liniare, având stîma de sine, respectiv satisfacția față de viață, ca variabile dependente.

Tabelul 7. Predictorii stimei de sine și satisfacției față de viață. Model de regresie liniară

	Beta	Sig (t)		Beta	Sig (t)
clasa	0,12	0,00	tată cu studii superioare	0,05	0,02
tată cu studii superioare	0,05	0,04	înzestrarea gospodăriei	0,09	0,00
înzestrarea gospodăriei	0,06	0,02	sex masculin	0,11	0,00
sex masculin	0,13	0,00	satisfacția cu școala	0,32	0,00
satisfacția cu școala	0,32	0,00	lipsa tatălui	0,07	0,00
participarea în activități extrașcolare	0,04	0,05	amândoi părinții plecați	-0,04	0,05
lipsa tatălui	0,05	0,03	control parental	0,19	0,00
control parental	0,15	0,00	învață la liceu teoretic	-0,06	0,01
învață la liceu teoretic	-0,08	0,00			
Variabilă dependentă: stîma de sine R ² = 0,14			Variabilă dependentă: satisfacția cu viața R ² = 0,20		

Din regresiile prezentate mai sus rezultă că emigrația parentală în scop de muncă nu este un predictor semnificativ pentru stima de sine a adolescenților. În schimb, faptul că ambii părinți sunt plecați în străinătate influențează negativ, deși slab, satisfacția cu viața ($\beta = -0,04$).

Datele obținute confirmă numai parțial ipotezele noastre, care leagă plecarea părinților de efecte psihologice. O explicație posibilă ar putea consta în faptul că elevii de liceu sunt mai puțin influențați de migrația parentală, ei adaptându-se mai ușor situațiilor create. O altă explicație pe care am putea-o formula este că bunăstarea materială creată prin banii trimși de părinți influențează pozitiv bunăstarea psihologică a copiilor. Aceștia au un status superior în grupul de prieteni, percep că au posibilități materiale mai mari și prin urmare stima lor de sine crește.

Discuție

Studiul influenței plecării părinților în străinătate asupra stimei de sine și satisfacției față de viață a adolescenților a arătat că această relație empirică există doar în cazul satisfacției față de viață. După cum o arată și figura 9, copiii cu ambii părinți plecați în străinătate sunt ușor mai nefericiți decât ceilalți. Desigur, studiul ulterior mai amănunțit sunt necesare pentru a testa corelațiile, eliminând presupuzițiile noastre conform cărora rezultatele ar putea fi doar un efect al eșantionului urban sau al vârstei mari a subiecților cuprinși în studiu.

Concluzii și recomandări

Migrația în scop de muncă, cu lăsarea în țară a copiilor este un fenomen complex, ale cărui distribuție geografică, mecanisme și efecte sunt încă insuficient explorate. Pornind de la limitele datelor oficiale și abordărilor științifice existente, am realizat un studiu cuprinzător în județul Bihor, reunind trei strategii diferite: culegerea de date de la unitățile școlare, interviuri cu adulții în

grija cărora se află copiii lăsați acasă și anchetă cu copiii.

Datele obținute au confirmat că sursele oficiale estimează de aproximativ șase ori cifrele reale, fenomenul afectând până la 5.000 de copii din județ, în cea mai mare parte din mediul urban. Din anchetele noastre am desprins un pattern de migrație a familiilor cu copii, în aproximativ jumătate din cazuri emigrând tații care lasă copiii în grija mamelor. În aproximativ 20-25% din cazuri merg la muncă numai mamele, dar nu totdeauna tații rămași își asumă sarcina creșterii copiilor. Ca și în cazul plecării ambilor părinți, copiii rămân în grija familiei extinse, de cele mai multe ori a bunicii, dar câteodată în grija altor rude sau a fraților. Acestea din urmă sunt cazurile care prezintă cel mai mare risc din perspectiva efectelor psihologice și comportamentale. Scăderea performanței școlare și absenteismul, mergând până la abandon, comportamentul violent sunt numai câteva dintre acestea, care se suprapun peste efectul de traumă și nefericire generat de absența părinților. Efectele variază în funcție de contextul socioeconomic al familiei, dar factorii educaționali sunt foarte importanți pentru combaterea lor.

Desigur, cercetarea noastră are și limitele care se leagă de insuficiența datelor colectate pentru o creionare mai amănunțită a fenomenului, sau faptului că formatul acestora nu se pretează unor analize mai sofisticate.

Demersul nostru a vădit numeroase cauze în activitatea instituțiilor abilitate a trata acest grup de risc social: lipsa de pregătire și implicarea insuficientă a asistenților sociali din primărie, necunoașterea sau tratarea cu superficialitate a fenomenului de către unele unități de învățământ, lipsa de implicare a altor structuri abilitate. În aceste condiții se impune o abordare integrată, bazată pe cunoaștere, care să încorporeze principalele instituții în rezolvarea fenomenului, preluând o parte din funcțiile tradiționale ale familiei. Constituirea la nivelul tuturor comunităților unor parteneriate active și eficiente (structuri comunitare consultative) între principalele persoane și instituții din comunitate,

care pe baza analizei fenomenului și să stabilească strategii la nivel local ar fi un prim pas pentru rezolvarea acestei probleme.

Note

1. Mulțumim doamnei profesor drd. Iacob Adelina pentru sprijinul pe care ni l-a acordat în colectarea și interpretarea acestor date.
2. Rezultatele acestui studiu au fost prezentate în cadrul workshopului internațional *The Effects of International Labor Migration on Political Learning* (vezi Bălțătescu, 2008).

Bibliografie

- Addington-Hall, J., Kalra, L. (2001). Measuring quality of life: Who should measure quality of life?, *BMJ*, vol. 322, nr. 7.299, pp. 1.417-1.194.
- Alexandrescu, G., Munteanu, M., Tudor, E. (2007). *Impactul migrației părinților asupra copiilor rămași acasă*. Salvați copiii: București.
- Anghel, V. (2010). Dorul de părinți ucide. *Pagini Românești*, accesat în 7.09.2010 la adresa: <http://paginiromanesti.com/articol.asp?codart=1-R01-10071>.
- ANPDC România (2006). *ORDIN nr. 219 din 15 iunie 2006 privind activitățile de identificare, intervenție și monitorizare a copiilor care sunt lipsiți de îngrijirea părinților pe perioada în care aceștia se află la muncă în străinătate*.
- ANPDC România (2007). *Situația copiilor cu părinți plecați la muncă în străinătate*. Autoritatea Națională pentru Protecția Drepturilor Copilului.
- Arango, J. (2000). Explaining migration: a critical view, *International Social Science Journal*, vol. 52, nr. 165, pp. 283-296.
- Artico, C. I. (2003). *Latino families broken by immigration: the adolescent's perceptions*. New York: LFB Scholarly Publ..
- Asociația Alternativă Sociale (2006). *Singur acasă! Studiu efectuat în Iași asupra copiilor separați de unul sau de ambii părinți prin plecarea acestora la muncă în străinătate*, Iași.
- Bălțătescu, S. (2008). Migration of a parent, well-being and social competence of adolescents. A study with Romanian high school students. *International workshop: The Effects of International Labor Migration on Political Learning*. Cluj-Napoca, accesat în 7.05.2010 la adresa: <http://www.democraicycenter.ro/migratie/Baltatescu.pdf>.
- Bernáth, K. (2008). Quo vadis migrant family? Changes in the family structure and roles of the temporary migrant families, *Partiumi Egyetemi Szemle*, nr. 1.
- Bowlby, J. (1973). *Attachment and Loss (vol. I)*. Londra: Hogarth Press, Institute of Psycho-analysis.
- Bowlby, J. (1975). *Attachment and Loss. (vol. II) Separation: Anxiety and Anger*. Penguin Books.
- Chipea, F., Iacob, A. (2010). Impactul migrației părinților asupra „copiilor rămași acasă”. Studiu exploratoriu la nivelul județului Bihor. În S. Bălțătescu, F. Chipea, I. Cioară, A. Hatos, S. Săveanu (coord.), *Educație și schimbare socială. Perspective sociologice și comunicaționale*. Oradea: Editura Universității din Oradea, pp. 159-166.
- Constantinescu, M. (2002). Teorii ale migrației internaționale, *Sociologie românească*, nr. 3-4, pp. 109.
- Crawford-Brown, C., Rattray, J.M. (2001). Parent-child relationships in Caribbean families. În N.B. Webb (coord.), *Culturally diverse parent-child and family relationships: a guide for social workers and other practitioners*. New York: Columbia University Press, pp. 107-130.
- Dănăilă, A. (2006). „Morți din dragoste de mamă.” *România Liberă* 11 mai, accesat în 7.09.2010 la adresa: <http://www.romania libera.ro/actualitate/eveniment/morti-din-dragoste-de-mama-27926.html>.
- Dindelegan, C., Roman, D., Secui, M. (2010). Probleme de internalizare la adolescenții cu părinți plecați la muncă în străinătate, *Revista de Psihologie Școlară*, nr. 5, pp. 47-61.
- Dreby, J. (2007). Children and Power in Mexican Transnational Families, *Journal of Marriage and Family*, vol. 69, nr. 4, pp. 1050-1064.
- Dreby, J. (2010). *Divided by borders: Mexican migrants and their children*. Berkeley: University of California Press.
- Erel, U. (2009). *Migrant women transforming citizenship: life-stories from Britain and Germany*. Farnham: Ashgate.
- Escriva, A., Skinner, E. (2008). Domestic Work and Transnational Care Chains in Spain. În H. Lutz (coord.), *Migration and domestic*

- work: a European perspective on a global theme. Ashgate, Aldershot, England; Burlington, VT, pp. 113-126.
- Foner, N. (2009). *Across generations: immigrant families in America*. New York: New York University Press.
- Glasgow, G.F., Gouse-Sheese, J. (1994). Themes of Rejection and Abandonment in Group Work with Caribbean Adolescents, *Social Work with Groups*, vol. 17, nr. 4, pp. 3-27.
- Grupul românesc pentru studiul valorilor sociale (2008). Proiectul Valori ale migranților, http://www.iccv.ro/valori/migranti_2008.htm.
- Guvernul României (2006). *Ordinul 219 din 15.06.2006 publicat în M.O., Partea I nr. 544 din 23.06.2006*.
- Haidinger, B. (2008). Contingencies Among Households: Gendered Division of Labour and Transnational Household Organization – The Case of Ukrainians in Austria. În H. Lutz (coord.), *Migration and domestic work: a European perspective on a global theme*. Ashgate, Aldershot, England; Burlington, VT, pp. 127-144.
- Hantzaroula, P. (2008). Perceptions of Work in Albanian Immigrants' Testimonies and the Structure of Domestic Work in Greece. În H. Lutz (coord.), *Migration and domestic work: a European perspective on a global theme*. Ashgate, Aldershot, England; Burlington, VT, pp. 61-76.
- Hatos, A. (2008). The effect of migration for labor of parents on school performance, *International workshop: The Effects of International Labor Migration on Political Learning*. Cluj-Napoca, <http://www.democacycenter.ro/migratie/Hatos.pptx>.
- Hill-Collins, P. (1991). The Meaning of Motherhood in Black Culture and Black Mother-Daughter relationships'. În P. Bell-Scott (coord.), *Double stitch: Black women write about mothers & daughters*. Boston: Beacon Press, pp. 42-60.
- Hochschild, A. (2008). Love and Gold. În D.M. Newman, J. O'Brien (coord.), *Sociology: Exploring the Architecture of Everyday Life. Readings*. pp. 338.
- Horvath, I., Anghel, R.G. (2009). *Sociologia migrației*. Iași: Polirom.
- Kandel, W., Kao, G. (2001). The impact of temporary labor migration on Mexican children's educational aspirations and performance, *International Migration Review*, nr. 3, pp. 1.205-1.231.
- Levitt, P. (2001). *The transnational villagers*. Berkeley: University of California Press.
- Luca, C., Karacsony, N., Lăcustă, O., Gulei, A.S. (2010). Copiii lipsiți de îngrijirea părinților plecați la muncă în străinătate: analiza cadrului legislativ, *Revista de Asistență Socială*, nr. 1, pp. 187-204.
- Luca, C., Pascaru, G., Foca, L. (2009). *Manual pentru profesioniștii care lucrează cu copiii rămași singuri acasă ca urmare a plecării părinților la muncă în străinătate*. Iași: Terra Nostra.
- Lutz, H. (2008a). *Migration and domestic work: a European perspective on a global theme*. Ashgate, Aldershot, England; Burlington, VT.
- Lutz, H. (2008b). When Home Becomes a Workplace: Domestic Work as an Ordinary Job in Germany?, în: Lutz, H. (coord.), *Migration and domestic work: a European perspective on a global theme*, Ashgate, Aldershot, England; Burlington, VT, pp. 43-60.
- Marica, S.-F. (2009). Fenomenul „Singur acasă” la nivelul comunei Valea Danului, județul Argeș, *Revista de Asistență Socială*, nr. 3/4, pp. 31-40.
- Masser, D. (1992). Psychosocial Functioning of Central American Refugee Children, *Child Welfare*, vol. 71, nr. 5, pp. 439-456.
- Massey, D.S. (1987). *Return to Aztlan: the social process of international migration from western Mexico*. Berkeley: University of California Press.
- Miftode, V. (2006), Migrația – caracteristici ale fenomenului, în: OIM Romania (coord.), *Suport de curs adresat participanților la proiectul „Migrația și traficul minorilor neînsoțiți: măsuri urgente pentru minorii aflați în situație de vulnerabilitate extremă”, componenta „Migrația și Efectele ei în Plan Familial”*. Iași, pp. 3-17.
- Ozyegin, G., Hondagneu-Sotelo, P. (2008). Conclusion: Domestic Work, Migration and the New Gender Order in Contemporary Europe. În H. Lutz (coord.), *Migration and domestic work: a European perspective on a global theme*, Ashgate, Aldershot, England; Burlington, VT, pp. 195-208.
- Pottinger, A., Williams Brown, S. (2006). Understanding the impact of parental migration on children: Implications for counselling

- families from the Caribbean, *Vistas 2006 Online*.
- Radu, R., Crăciun, O. (2007). „Singur acasă? Mai bine mort.” *Cotidianul* 2 octombrie, http://old.cotidianul.ro/singur_acasa_mai_bine_mort-33461.html.
- Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self-image*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Sandru, D. (2006). Locuirea temporară în străinătate. Migrația economică a românilor: 1990-2006 Fundația pentru o Societate Deschisă, București, accesat în 7.09.2010 la adresa: http://www.soros.ro/ro/program_articol.php?articol=34#.
- Sarti, R. (2008). The Globalisation of Domestic Service – An Historical Perspective în: Lutz, H. (coord.), *Migration and domestic work: a European perspective on a global theme*, Ashgate, Aldershot, England; Burlington, VT, pp. 77-98.
- Schmalzbauer, L. (2004). Searching for wages and mothering from Afar: The case of Honduran transnational families, *Journal of Marriage and Family*, vol. 66, nr. 5, pp. 1.317-1.331.
- Smith, A., Lalonde, R., Johnson, S. (2004). Serial migration and its implications for the parent-child relationship: A retrospective analysis of the experiences of the children of Caribbean immigrants, *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, vol. 10, pp. 107-122.
- Smith, R.C. (2006). *Mexican New York: transnational lives of new immigrants*. Berkeley: University of California Press.
- Suárez-Orozco, C., Bang, H. J., Kim, H. Y. (2010 – în curs de apariție). I Felt Like My Heart Was Staying Behind: Psychological Implications of Family Separations & Reunifications for Immigrant Youth, *Journal of Adolescent Research*.
- Suárez-Orozco, C., Todorova, I.L.G., Louie, J. (2002). Making up for lost time: the experience of separation and reunification among immigrant families, *Family Process*, vol. 41, nr. 4, pp. 625-643.
- Toth, G. (2007). O abordare calitativă asupra riscurilor la care sunt expuși copiii cu părinți plecați la muncă în străinătate. În G. Toth, A. Toth, O. Voicu, M. Ștefănescu (coord.), *Efectele migrației: copiii rămași acasă*. București: Fundația SOROS România, pp. 4-13.
- Toth, G., Toth, A., Voicu, O., Ștefănescu, M. (2007). *Efectele migrației: copiii rămași acasă* Fundația SOROS România, București.
- UNICEF România (2008). *Analiză la nivel național asupra fenomenului copii rămași acasă prin plecarea părinților la muncă în străinătate*. Altha MDN, Buzău.
- Wilson, K., Portes, A. (1980). Immigrant enclaves: An analysis of the labor market experiences of Cubans in Miami, *American Journal of Sociology*, vol. 86, nr. 2, pp. 295-319.

Primit la redacție: septembrie, 2010